

O‘ZBEK TILIDA EMOTSIYALARNI IFODALASHNING
PARALINGVISTIK VOSITALARI

Atoyeva Mahbuba,

Buxoro xalqaro universiteti, o‘zbek tili adabiyoti fakulteti 1- kurs magistri

Annotatsiya: Ushbu maqolada o‘zbek tilida hissiyotlarni ifodalashda qo‘llanadigan paralingvistik vositalar til nuqtayi nazaridan tahlilga tortiladi. Paralingvistik vositalarning noverbal vosita sifatidagi roli ilmiy nuqtayi nazardan baholanadi. Qayd etish lozimki, nutqiy muloqot jarayonida paralingvistik vositalarga murojaat qilish nutq ta’sirchanligini oshirishi bilan birgalikda ularning badiiy matndagi o‘ziga xos rolini aniqlashga ham yordam beradi.

Kalit so‘zlar: paralingvistika, emotsiya, intonatsiya, mimika, muloqot, milliy mentalitet, noverbal kommunikatsiya.

ПАРАЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ СРЕДСТВА ВЫРАЖЕНИЯ
ЭМОЦИЙ В ЯЗЫКЕ УЗБЕКИСТАНА

Аннотация: В данной статье с лингвистической точки зрения анализируются паралингвистические средства, используемые для выражения эмоций в узбекском языке. Оценивается роль паралингвистических средств как невербальных средств с научной точки зрения. Следует отметить, что использование паралингвистических средств в процессе вербального общения не только повышает эффективность речи, но и помогает определить их специфическую роль в литературном тексте.

Ключевые слова: паралингвистика, эмоция, интонация, мимикрия, общение, национальный менталитет, невербальное общение.

PARALINGUISTIC MEANS OF EXPRESSING EMOTIONS IN THE UZBEKISTAN LANGUAGE

Annotation: This article analyzes paralinguistic means used in expressing emotions in the Uzbek language from a linguistic point of view. The role of paralinguistic means as a non-verbal means is evaluated from a scientific point of view. It should be noted that resorting to paralinguistic means in the process of verbal communication not only increases the effectiveness of speech, but also helps to determine their specific role in the literary text.

Keywords: paralinguistics, emotion, intonation, mimicry, communication, national mentality, non-verbal communication.

KIRISH

Barchamizga ma'lumki, inson muloqot jarayonida o'z fikr va hissiyotlarini ifodalashda nafaqat verbal muloqot vositalariga, balki noverbal nutq shakllariga ham murojaat qiladi. O'zbek tilining boy imkoniyatlari nafaqat uning lug'at tarkibida, balki o'sha so'zlarni yetkazib berishdagi ohang, yuz ifodasi va harakatlar uyg'unligida ham namoyon bo'ladi. Tilshunoslikning zamonaviy paradigmasida muloqotning mazkur shakllari, ya'ni shaxs hissiyotlarini ifodalashda noverbal vositalarga murojaat qilish, ularni tadqiq etish paralingvistik vositalar tarkibida o'rganiladi. Bizning ushbu maqolamiz ham bevosita o'zbek tilida emotsiyalarni ifodalashning paralingvistik vositalari xususida bo'lib, ularning nutqda voqelanish asoslari maqolamiz mohiyatini tashkil etadi.

ADABIYOTLAR SHARHI

Paralingvistika atamasi XX asr o'rtalarida shakllangan bo'lib, u nutqning akustik (tovush) va optik-kinetik (harakat) qatlamlarini o'rganadi. M.Baratova paralingvistik vositalarga quyidagicha ta'rif beradi: "Paralingvistik vositalar — bu nutq jarayonida ishlatiluvchi ekstralingvistik vositalardir. Ular nutq

sharoitida o‘zaro muloqot jarayonida lisoniy birliklarga hamroh bo‘ladigan va kommunikatsiyada ma’lum axborotni uzatish, aniqlik kiritish kabi vazifalarni bajaradi. Paralingvistik vositalarning tizimiy tadqiqi, jumladan, qamrov doirasi va statistikasini aniqlash, ma’no xususiyatlarini ochib berishdan iborat” [2; 16]. Ya’ni paralingvistik vositalar bu nutqiy muomala jarayonidagi qo‘shimcha vositalar sanalib, ularning tilshunoslikdagi tadqiqi borasida amalga oshirilgan ishlarda uning lug‘at tarkibiga kirmaydigan noverbal element ekanligi ta’kidlanadi.

B.Muratova esa ularning quyidagi xususiyatlarini alohida ta’kidlaydi: “Muloqot jarayonida paralingvistik vositalar kommunikatsiyada ishtirok etuvchi qo‘shimcha vositalar sanaladi va ular aloqa aralashuvda ma’lum axborotni uzatish, mazmunan to‘ldirish, aniqlik kiritish kabi vazifalarni bajaradi. Kishi jonli so‘zlashuv nutqida fikrning emotsionalligini hamda ta’sirchanligini oshirishda muhit va sharoitdan kelib chiqib, tilga yondosh bo‘lgan noverbal vositalardan foydalanadi. Ma’lum axborotni tinglovchiga yetkazish jaryonida qo‘l, bosh, yelka, gavda, yuz harakatlari, ovozning baland-past, cho‘ziq, to‘xtalib talaffuz qilinishi orqali ham ma’lum ma’no ifoda etiladi” [6; 13]. Demak, nutqiy pragmatik jarayonda paralingvistik vositalardan foydalanishning o‘ziga xos usullari mavjud bo‘lib, ular bir-biridan qanday farqlarga ega ekanligiga ko‘ra ajralib turadi.

METOD VA METODOLOGIYA

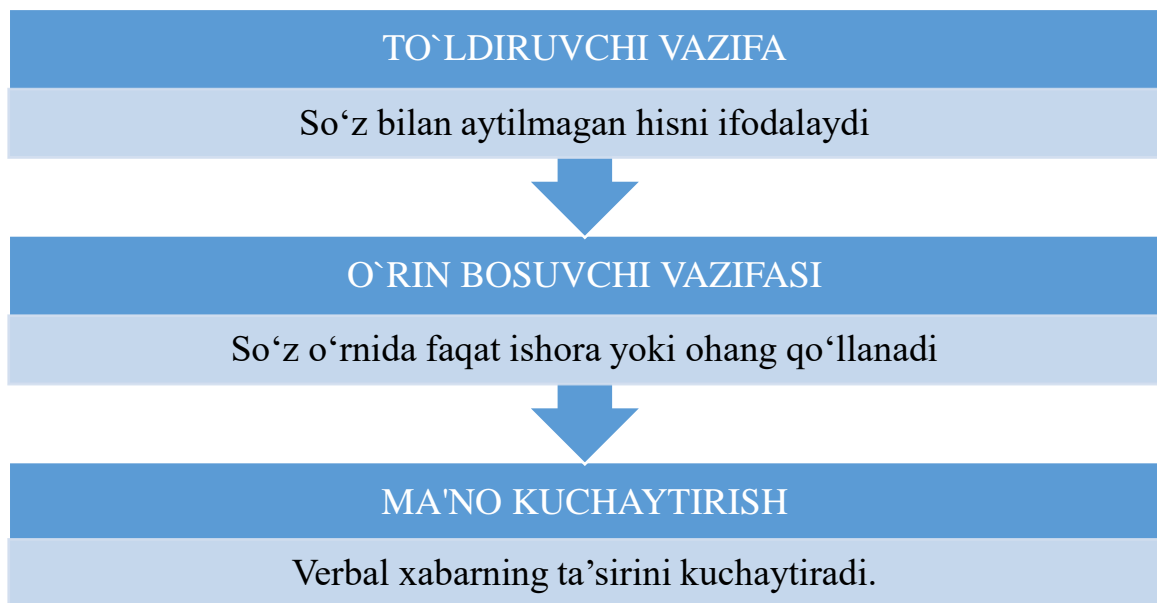
Ushbu maqolada o‘zbek tilida emotsiyalarni ifodalashning paralingvistik vositalarini o‘rganishda kompleks yondashuvdan foydalanildi. Mazkur tadqiqotni yoritishda tavsifiy, tasnifiy metodlarga murojaat qilindi.

MUHOKAMA VA NATIJA

Paralingvistik vositalar – nutqning o‘ziga xos “bezagi” sanalib, nutqda so‘z bilan aytilmagan ma’no qatlamlarini tinglovchiga yetkazib berishga xizmat

qiladi. Emotsiyalarni ifodalashda paralingvistik vositalar uch asosiy vazifani bajaradi:

1-chizma. Hissiyotlarni ifodalashda paralingvistik vositalarning vazifalari

Oʻzbek tilida emotsional holatlar, asosan, madaniy qoliplar (etiket) bilan tartibga solingan boʻlib, bu vositalarning qoʻllanishi ijtimoiy muhit va soʻzlovchining yoshiga bogʻliq hisoblanadi. Hissiyot tashuvchi vositalar sifatida oʻzbek nutqida ohang (melodika) va tembr muhim ahamiyatga ega [1: 13]. Misol uchun, “Siz oʻshamu?” gapi faqatgina oddiy soʻroq mazmunidan tashqari uning talaffuz yoʻsini va ohangi hayrat, quvonch, kinoya yoki hatto norozilikni ham ifodalashi mumkin. Emotsional urgʻu gapning semantik markazini oʻzgartirib, soʻzlovchining subyektiv munosabatini ochib berishga xizmat qiladi.

Paralingvistik vositalarning nutqiy muloqotdagi roli faqatgina asosiy axborotni toʻldirish bilan cheklanib qolmay, balki soʻzlovchining ichki psixofiziologik holatini ochib beruvchi koʻrsatkich vazifasini ham oʻtaydi. Nutq jarayonida intonatsiya, pauza, temp va tembr kabi komponentlar emotsional fonning bevosita taʼsiri ostida shakllanadi, bu esa lingvistik birliklarning maʼno koʻlamini tubdan oʻzgartirishi mumkin. Masalan, inson ruhiyatidagi kuchli

affekt holatlari – hayajon, vahima yoki g‘azab paytida nafas olish ritmi buzilishi natijasida nutqning dinamik sur‘ati g‘ayritabiiy darajada tezlashadi, natijada bo‘g‘inlararo bog‘liqlik zaiflashib, so‘zlar uzuq-yuluq, go‘yo “chala” talaffuz qilinayotgandek taassurot uyg‘otadi. Bunday vaziyatda paralingvistik vositalar mantiqiy urg‘uni his-hayajonli urg‘uga bo‘shatib beradi, bu esa tinglovchiga so‘zning lug‘aviy ma‘nosidan ko‘ra ko‘proq so‘zlovchining tajovuzkor yoki xavotirli holatini anglash imkonini beradi. Aksincha, inson ruhiyatini egallagan tushkunlik, chuqur qayg‘u yoki loqaydlik holatlarida artikulyatsiya apparatining faolligi pasayishi kuzatiladi [4: 45]; bunda nutq tempi sezilarli darajada sekinlashib, tovush amplitudasi pasayadi va nutq tarkibida uzoq davom etuvchi passiv pauzalar miqdori ortadi. Bu kabi holatlarda akustik vositalar so‘zlovchining energiya tanqisligini va muloqotga bo‘lgan irodasining susayganligini ifodalaydi. Shuningdek, paralingvistik vositalarning namoyon bo‘lishida so‘zlovchining ijtimoiy maqomi, yoshi va hatto milliy-madaniy mansubligi ham muhim ahamiyat kasb etib, ular turli vaziyatlarda turlicha kombinatsiyalarda namoyon bo‘ladi: g‘azab ostidagi nutqda ohangning keskin ko‘tarilishi buyruq ohangini kuchaytirsa, tushkunlikdagi past va monoton ohang subyektning chorasizlik holatini verbal vositalardan ko‘ra aniqroq ifodalaydi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, paralingvistik vositalar nutqning shunchaki bezagi emas, balki uning emotsional-psixologik asosi hisoblanadi. Insonning ichki kechinmalari – xoh u jo‘shqin g‘azab bo‘lsin, xoh chuqur tushkunlik – bevosita nutqning akustik parametrlarida aks etadi va verbal birliklar bera olmagan qo‘shimcha ma‘no qatlamlarini yuzaga chiqaradi. Nutq sur‘atining tezlashishi yoki sekinlashishi, ovoz balandligining o‘zgarishi va pauzalarning joylashishi so‘zlovchining ruhiy holati haqida tinglovchiga aniq signal beradi. Shunday qilib, paralingvistik omillarni o‘rganish nafaqat tilshunoslik, balki psixolingvistika va muloqot madaniyati uchun ham fundamental ahamiyatga ega

bo‘lib, nutqning ta’sirchanligi va kommunikativ maqsadga erishish darajasini belgilab beruvchi asosiy mezon bo‘lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Argyle M. Bodily Communication. — London: Methuen & Co, 1988. — 363 p.
2. Barotova M. O. O‘zbekona paralingvistik vositalarning tizimiy tadqiqi. Filol. fan. dok. (DSc) ... avtoref. — Toshkent, 2023. — 60 b.
3. Crystal D. The Relationships of Paralinguistic Phenomena. — Cambridge: Cambridge University Press, 1975. — 120 p.
4. Ekman P. Emotions Revealed: Recognizing Faces and Feelings to Improve Communication and Emotional Life. — New York: Times Books, 2003. — 288 p.
5. Hall J. A. Nonverbal Communication. — Berlin: De Gruyter Mouton, 2013. — 512 p.
6. Muratova N. B. Muloqot jarayonida paralingvistik vositalarning o‘rni // Central Asian Academic Journal of Scientific Research. — 2022. — Vol. 2, Iss. 1. — B. 1–5.
7. Poyatos, F. Paralanguage: A Linguistic and Interdisciplinary Approach to Interactive Speech and Sound. — Amsterdam: John Benjamins Publishing, 1993. — 478 p.

